

ALGEMEEN

R. M. van Heeringen, e. a., ed., *Geordend landschap. 3000 Jaar ruimtelijke ordening in Nederland* (SCHI-reeks IV; Hilversum: Verloren, 2004, 192 blz., €19,-, ISBN 90 6550 830 9).

In ons overvolle kleine land is de verstedelijking niet te stoppen en dat verklaart waarschijnlijk waarom glossy tijdschriften als *Landleven* en *Buitenleven* tegenwoordig zo'n grote populariteit genieten. Het buitenleven en landleven dat hier nog resteert, wordt in dergelijke bladen nogal eens afgeschilderd tegen een pastorale setting die beter in onze achttiende eeuw zou hebben gepast dan in het heden. Want de realiteit is natuurlijk dat Nederland, van een woest, onderontwikkeld en nogal ordeloos gebied rond 1800 zoals Van der Woud dat schetste in zijn boek *Het lege land*, zich in ruim tweehonderd jaar heeft ontwikkeld tot een dichtbevolkt territoir met een zeer complexe ruimtelijke inrichting van stad én platteland. Deze en eerdere veranderingen in die ordening van het land vormen het onderwerp van het boek *Geordend landschap. 3000 Jaar ruimtelijke ordening in Nederland*. Het is de bundeling van voordrachten die in 2003, het jaar van het landschap, zijn gehouden tijdens het gelijknamige symposium van de Stichting archeologie en historie SCHI, die ook de uitgave van deze bundel verzorgde.

Onder de noemer ruimtelijke ordening en historisch perspectief wordt door verschillende auteurs in elf bijdragen ingegaan op de relatie tussen de bewoners en het landschap dat die bewoners voor hun werk en leven trachten in te richten. Het aardige van de bundel is, dat voor een aantal markante perioden in onze vaderlandse geschiedenis ieder afzonderlijk en in overwegend chronologische volgorde op deze materie wordt ingegaan. Zo komt bijvoorbeeld niet alleen prehistorisch Drenthe en Brabant, maar ook Romeins Utrecht en Zuid-Holland, middeleeuws Oost-Nederland en zeventiende-eeuws Noord-Holland aan de orde. Aspecten van ruimtelijke ordening in de negentiende en twintigste eeuw en in de toekomst worden trouwens evenmin vergeten.

Qua vorm variëren de verschillende bijdragen van *case studies* tot nationale beleidsoverzichten die natuurlijk vooral de laatste twee eeuwen bestrijken. Geografisch ligt het accent bij de eerste groep op Noord-Holland dankzij een uitgebreid artikel over de totstandkoming van de Beemster en niet minder dan twee artikelen waarin wordt ingegaan op de Amsterdamse stadsontwikkeling in de zeventiende en in de eerste helft van de twintigste eeuw. Samen met een overzichtsartikel in grote lijnen over stadswording in de Middeleeuwen is een van de belangrijkste kenmerken van de veranderende Nederlandse ruimte, de verstedelijking, in deze bundel ruim bedeed. De kanttekening moet daarbij worden gemaakt dat twee keer Amsterdam wel wat veel van het goede is — er zijn ook andere steden — en dat de grote lijnen van de middeleeuwse stadswording wellicht inzichtelijker hadden kunnen worden gemaakt aan de hand van enkele breder uitgewerkte voorbeelden dan door middel van de nu gehanteerde typering van steden in acht typen. Minder, maar wel voldoende aandacht krijgt een ander, met het vorige samenhangend en minstens zo opvallend kenmerk van de ruimtelijke verandering, namelijk de ontwikkeling van de moderne infrastructuur in de afgelopen twee eeuwen. Met dit alles is reeds een breed terrein bestreken. Voor wat betreft de *roots* van de ruimtelijke ordening was het misschien ook nog wel aardig geweest als afzonderlijk aandacht had kunnen worden besteed aan de middeleeuwse ontginning van vooral het Hollands-Utrechts veengebied die, alhoewel sterk bepaald door de structuur van het oude land, uiteindelijk en mede dankzij veel publiekrechtelijke inspanning, heeft geleid tot een landschappelijke omwenteling.

Het thema van de bundel biedt dus voldoende mogelijkheden voor de behandeling van de

langdurige relatie tussen (cultuur-)historie en ruimtelijke ordening. Is *Geordend landschap* nu de 'samenhangende reeks artikelen over 3000 jaar omgaan met de Nederlandse ruimte'? Het zal duidelijk zijn, dat niet alle veranderingen in de loop der eeuwen in landschapsinrichting, inclusief alle bijbehorende maatschappelijke achtergronden, in één bundel of beter gezegd: naar aanleiding van één symposium, uitvoerig kunnen worden besproken. In dat opzicht is de opzet wat te hoog gegrepen. Erg is dat niet, want als een (zeer) interessante greep uit duizenden jaren ruimtelijke ordening is de symposiumbundel *Geordend landschap* geslaagd te noemen. De verzorgde, prettig leesbare uitgave met veel duidelijke illustraties draagt daar zeker toe bij.

Arie van der Schoor

L. Swinkels, ed., *De Bataven. Verhalen van een verdwenen volk* (Amsterdam: De Bataafsche Leeuw, Nijmegen: Museum Het Valkhof, 2004, 348 blz., ISBN 90 6707 580 9).

Deze bundel is verschenen ter gelegenheid van de gelijknamige tentoonstelling in het museum Het Valkhof in Nijmegen. De verschillende auteurs beschrijven wat het beeld was van de Bataven in een bepaalde periode van de Nederlandse geschiedenis. Dat doen ze niet alleen aan de hand van 'voor de hand liggende' bronnen als boeken, maar ook door landkaarten en schilderijen te analyseren. Ook wordt de nodige aandacht besteed aan archeologie. Gezien de toegestane omvang van deze recensie is het ondoenlijk om alle artikelen apart te behandelen. Daarom geef ik de grote lijnen van het geschetste beeld weer.

Eén van de belangrijkste bronnen over de Bataven wordt gevormd door de werken van Tacitus. In zijn *Germania*, *Historiae* en *Annales* noemt Tacitus de woonplaats van de Bataven een eiland dat door de oceaan en de Rijn wordt omringd. De Bataven waren volgens Tacitus graag geziene soldaten in het Romeinse leger. Zij waren moedig en loyaal, konden goed paardrijden én zwemmen. In ruil voor hun diensten ontvingen de Bataven privileges. Zo hoefden zij geen belasting te betalen en bezat de adel het Romeinse burgerrecht.

Tacitus schrijft ook over de Bataafse opstand van 69-70. Onder leiding van Julius Civilis kwamen de Bataven in opstand tegen de Romeinen. Volgens de Romeinse schrijver was het de opstandelingen te doen om onafhankelijkheid. Deze opvatting hield stand tot medio twintigste eeuw. De Zwitser G. Walser beargumenteerde echter dat de Bataven al honderd jaar deel uitmaakten van het Romeinse Rijk. De leider van de opstandelingen had zelfs een Romeinse naam. Walser stelde dat Civilis een van de vele *Romeinen* was geweest die wilde profiteren van de burgeroorlog die na de dood van Nero was uitgebroken. Over de stelling van Walser wordt nog steeds gediscussieerd.

Ook schrijvers uit de zestiende eeuw besteedden aandacht aan de Bataafse geschiedenis van de Nederlanden. Zo benadrukte Erasmus in 1508 het belang van Tacitus' werken. De monnik Cornelius Aurelius publiceerde in 1517 zijn *Divisiiekroniek* (de officiële titel is: *Die cronyke van Hollandt, Zeelandt ende Vrieslant*). Hij was de eerste die zijn conclusies onderbouwde met archeologische vondsten.

Over het begin van de opstand heeft Rembrandt een bekend schilderij gemaakt: *De samenzwering van Claudius Civilis*. Rembrandt gebruikte de verkeerde voornaam, die tot het midden van de twintigste eeuw in zwang was, toen men door een betere lezing van Tacitus de juiste naam Julius ontdekte. In het boek wordt daarop overigens niet ingegaan en in het onderschrift van de afbeelding is de voornaam weggelaten. (155) In tegenstelling tot de meeste andere kunstenaars beeldde Rembrandt de samenzweerders niet af in het bos (alwaar Civilis